

3.2 NATUR- OCH KULTURMILJÖ

NATUR- OCH KULTURMILJÖ	14
NATUR- OCH VATTENOMRÅDEN	18
KULTURMILJÖ	26

NATUR- OCH KULTURMILJÖ

Hörby kommun är belägen mitt i Skåne, i övergången mellan skogsbygd och mellanbygd. Kommunen har en yta på 433 km², varav 97 procent är land. Marken fördelar sig på 47 procent jordbruksmark, 11 procent ängs- och hagmark, 29 procent skog, 4 procent tomtmark och 9 procent övrig mark.

Topografin och den landskapsbild som uppkommit genom nuvarande och historisk markanvändning beror i hög grad på de naturgeografiska förutsättningarna, d.v.s. berggrunden, jordarterna och vattnet i marken.

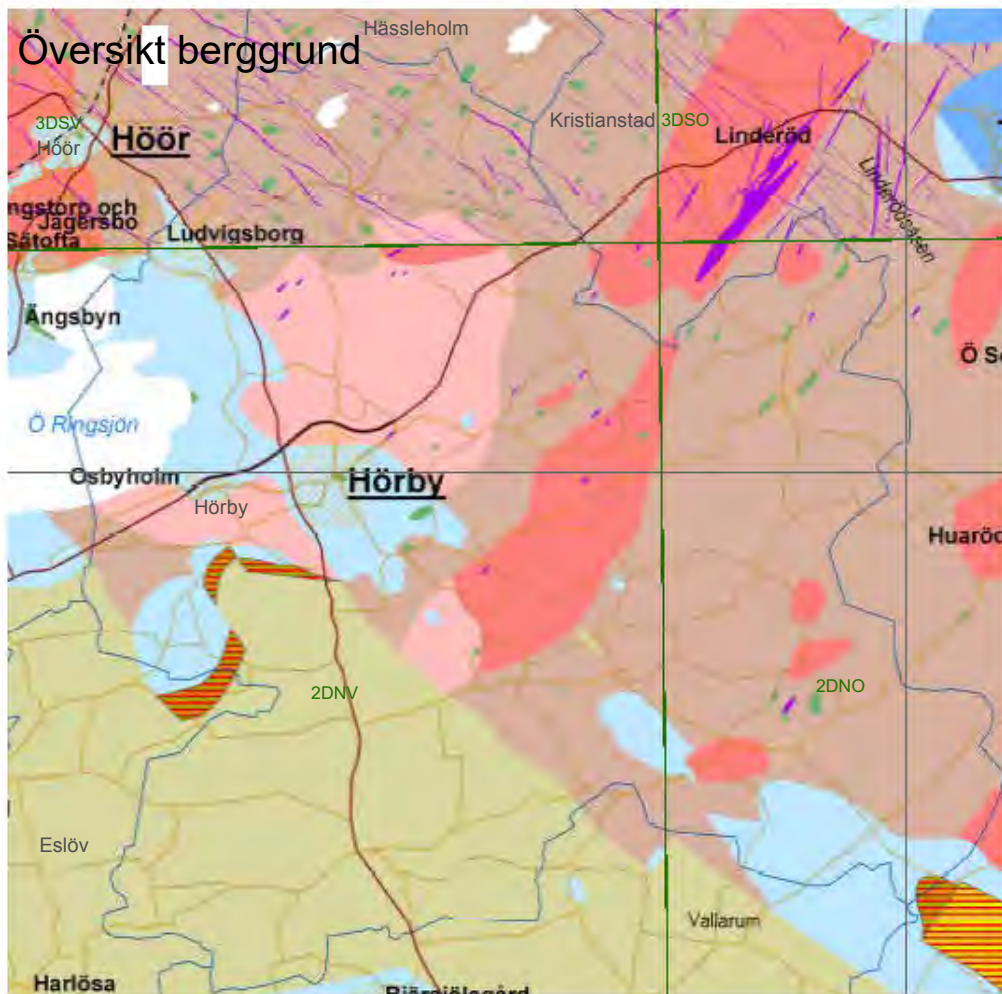
Hörby Jälsås naturreservat.

GEOLOGI

Rent geologiskt ligger Hörby kommun i ett gränsland. Genom kommunen löper en förkastningszon som går diagonalt genom Skåne och skiljer Baltiska sköldens mycket gamla, prekambrisk bergarter i norr från de betydligt yngre sedimentära bergarterna i söder.

Genom de östra delarna av Hörby kommun sträcker sig urbergsformationen Linderödsåsen som är uppbyggd av gnejs. Den bildades för mer än 2 000 miljoner år sedan. Vid Killhultstrakten når Linderödsåsen en höjd på 195 meter över havet. Från Fulltoftaområdet och söderut sträcker sig ett område med en berggrund av lerskiffer och sandsten. Inom detta område ligger Hörby tätort.

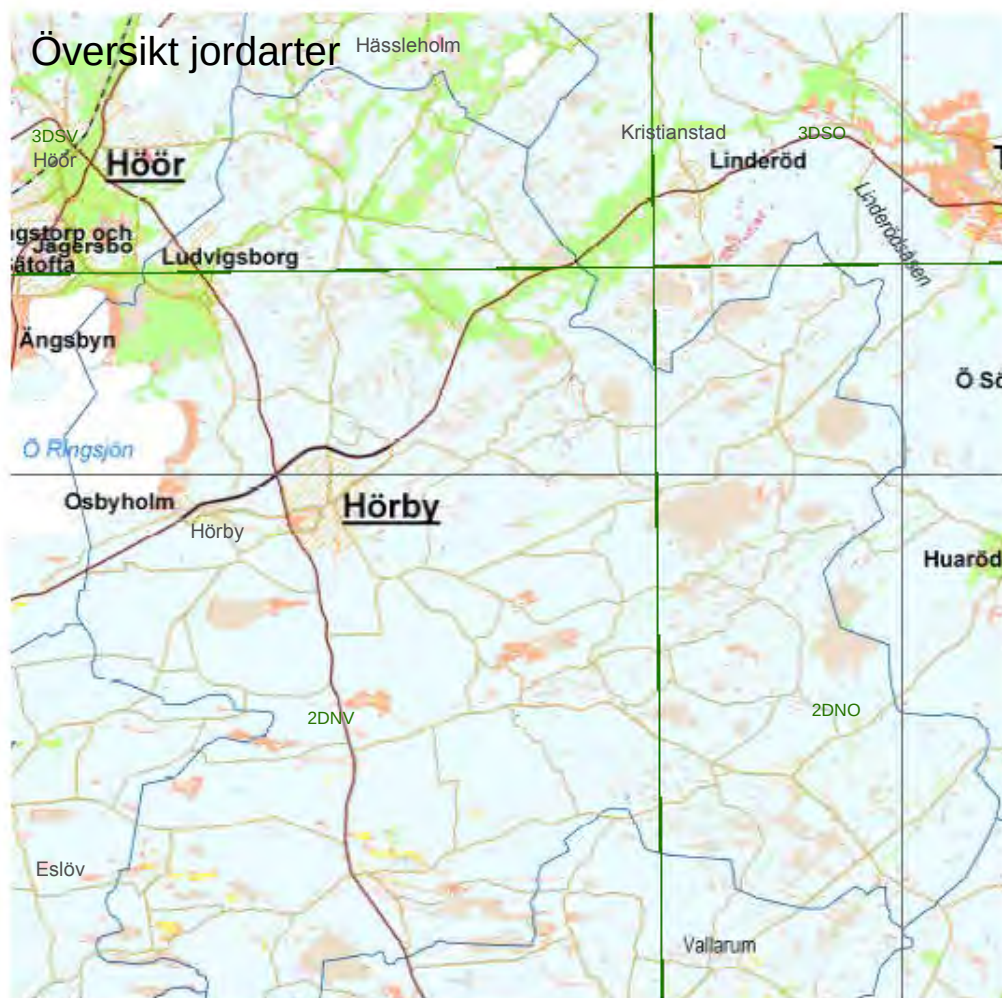
Rullstensåsar som bildats under inlandsisens avsmältning finns bl.a. i trakten kring Södra Rörum.

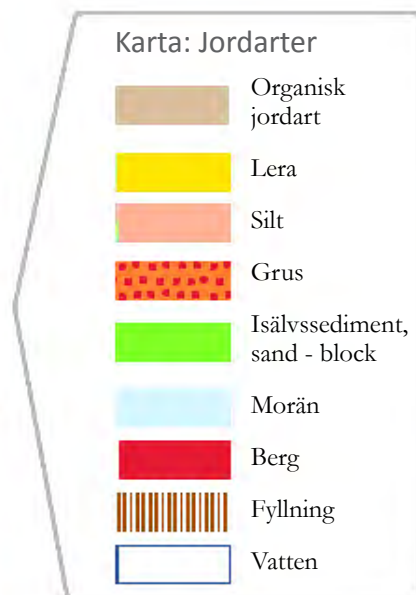
Karta: Sveriges geologiska undersökning, SGU.

Jordarter

Jordlagren i Hörby kommun domineras av moräner. I norr och öster är den stenig och näringsfattig då den bildats av urbergets gnejs eller gnejsgranit. Mot sydväst ökar halten av finkornigt och kalkhaltigt material och i sydväst breder en näringsrik moränlera ut sig. I de norra delarna av kommunen förekommer även en del isälvsediment. Torvmarker, s.k. organogena avlagringar, förekommer på flera håll i kommunen.

Karta: Sveriges geologiska undersökning, SGU.

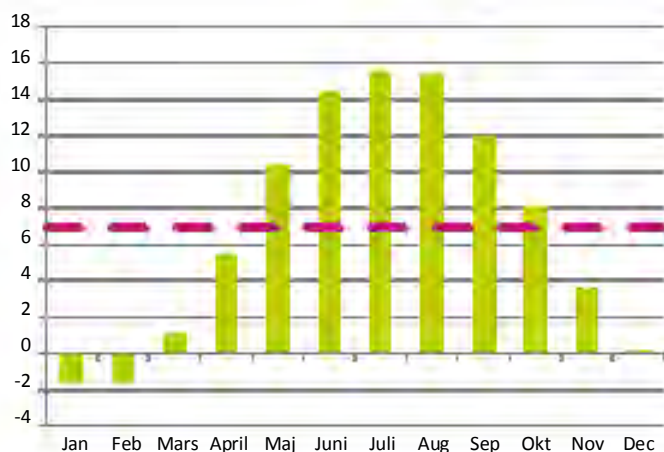
KLIMAT

Temperatur

Medeltemperaturen i Hörby var under den senaste referensperioden 1961–1990, +6,9 grader C. Men variationerna mellan år och inom år kan vara stora.

Vind

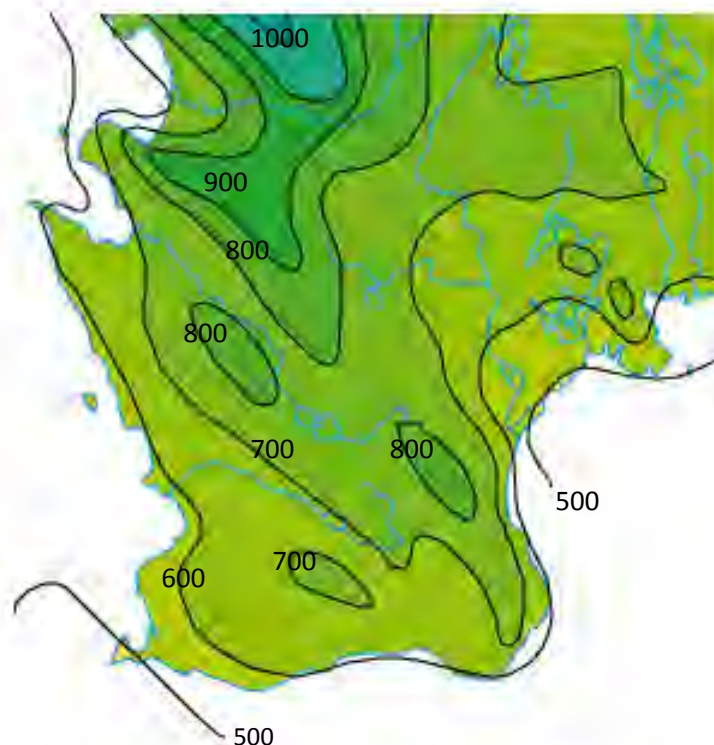
Vindarna som präglar Skåne bildas huvudsakligen av två trycksystem över Nordatlanten. Vindriktningen är västlig till sydvästlig under större delen av året. De högsta vindhastigheterna uppmäts vanligen september–mars. Medelvindhastigheten för Hörby kommun har under den senaste 50 åren legat mellan 9–10 m/s.

Medeltemperatur i Hörby per år och månad.

Nederbörd

Den uppskattade verkliga årsmedelnederbörden i Hörby kommun var ca 700 mm per år 1961–1990. Topografin har en avgörande betydelse för hur nederbörden fördelas och årsmedelnederbörden i Skåne ökar i genomsnitt med 150 mm per 100 meters stigning. Under höst och vinter dominerar frontnederbörd men sommaren har en mer skurbetonad nederbörd, med stora mängder under kort tid.

Årsmedelnederbörd Karta: SMHI

NATUR- OCH VATTENOMRÅDEN

I Hörby kommun finns många natur- och vattenområden med stort värde för den biologiska mångfalden och för människors möjlighet till rekreation. Skogsmarken är även ekonomiskt värdefull och viktig för landsbygdens jord- och skogsbruk. I kommunen finns en stor variation mellan åker och slättland i söder till mindre brukningsenheter och skogsmark i norr.

Näckrosor vid Fällöja naturcentrum.

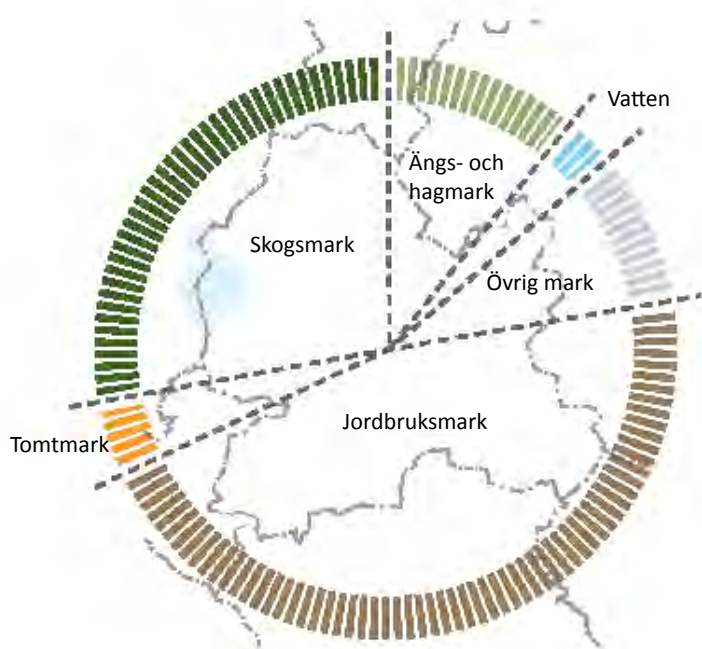
HÖRBY KOMMUNS LANDSKAPSKARAKTÄRER

Rakt genom Hörby kommun går Tornquistzonen, det är en förkastningszon som har gett upphov till de olika landskapskaraktärerna inom kommunen. Den största delen består av mellanbygd som har ett varierat landskap med många små skiften och ängs- och hagmarker. Slättbygden i de sydvästra delarna är till stor del öppen och sammanhängande jordbruksmark.

En del av kommunens norra och östra delar består av landskapskaraktären skog. Här är landskapet bevuxet av skog, framför allt av barrskog. Kommunen i sin helhet har mest jordbruksmark.

Mellanbygdens ålderdomliga odlingslandskap

Odlingslandskapet i Hörby kommun karakteriseras av kontrasten och övergången mellan skogs- och slättlandskap. Linderödsåsen hyser ett småskaligt odlingslandskap med många värdefulla ängs- och hagmarker. Dessa områdens

Markanvändningen inom kommunen.

kulturarhistoriska värden är på många håll stora med bl.a. stengärdesgårdar från tiden både före och efter skiftet. En bra representant är Fulltoftaområdet, ett landskap med storslagna vyer med artrika ädellövskogar, naturbetesmarker omväxlande med åker och granplanteringar.

Ängar kan definieras som oödslade naturliga slättermarker. Fagning, slätter, höbärgning, hamling, efterbete och röjning ingår i den årliga hävden av en traditionellt skött äng. Ängarna har minskat kraftigt sedan det förra seklet. Riktiga ängar är sällsynta i Hörby kommun, precis som i övriga delar av landet.

Hagmarker är en stor och mångformig grupp av naturbetesmarker, de delas in i olika typer beroende på vilket trädslag som dominerar. Det finns också öppna hagmarker utan träd. Hörby kommun innehar en fjärdedel av alla ängs- och hagmarker i hela gamla Malmöhus län. Ett exempel är Hörby fälad som bitvis har hagmarkskaraktär. Ängs- och hagmark utgör den tredje största naturtypen i kommunen med en tiondel av den totala arean.

Den för Skåne så typiska enefäladen är ofta höglänt, torr och trädlös, förutom dess bestånd av enbuskar. Fältskiktet består ofta av ljung och är ofta örtrikt. Fäladsmarken är ofta blockrik, vilket gör den olämplig för uppodling. Tyvärr håller många av enefäladerna på att växa igen och det är främst björksly som tar över om området inte hålls efter med röjning och bete. Fäladsmark har också planterats med gran i stor utsträckning. Hörby kommun har ett relativt stort antal fäladsmarker, exempelvis är delar av Sniberupsområdet enefälad.

Skogen

Nästan en tredjedel av Hörby kommun är skog. Den finns främst i mellanbygden i kommunens norra och östra delar. Skogsarealen påverkas av betesdriftens intensitet och har växlat under de senaste århundradena.

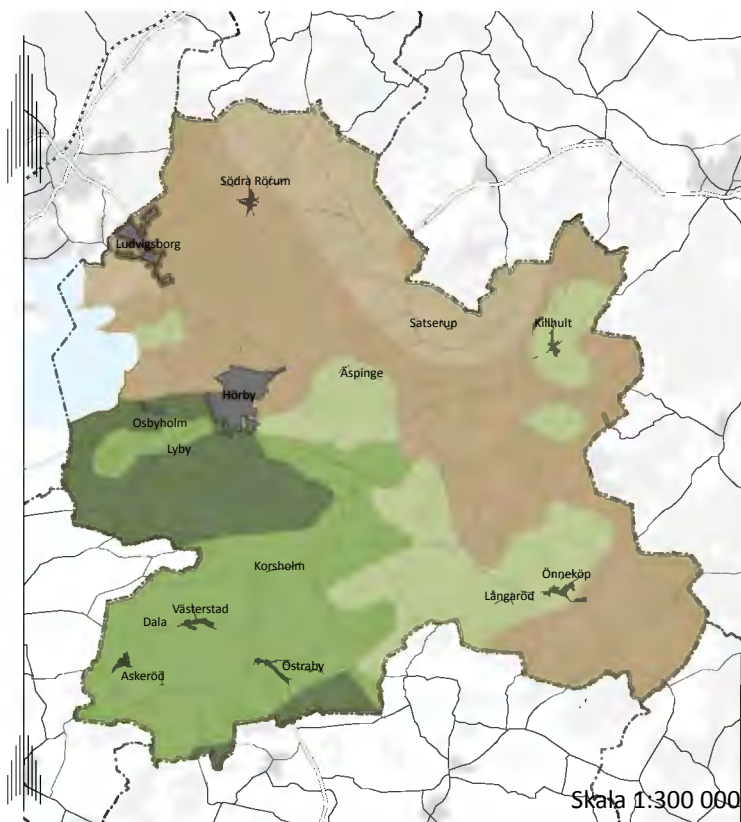
Hörby kommun ligger söder om granens sydgräns men trots det består barrskogen nästan uteslutande av gran. Tall och lärk finns bara som enstaka exemplar eller mindre planteringar. Ungefär hälften av den totala skogsarealen utgörs av barrskog. Ordinär lövskog med björk och klibbal som huvudträdslag förekommer i varierande grad och främst där skogsmarken är våt. Knappt en femtedel av den totala skogsarealen utgörs av

ordinär lövskog. Bokskogarna är de vanligaste ädellövskogarna medan andra ädellövskogar domineras av ek, även om ask och avenbok också förekommer. Mycket marginellt förekommer också alm, lind och lönn.

Slättbygdens moderna odlingslandskap

Det moderna odlingslandskapet utgör den största delen av Hörby kommun. Orsaken till detta är bl.a. att den bördiga och kritrika moränen som finns i jordlagret gör marken lämpad för odling. Detta gäller speciellt för områden i sydväst och söder, de norra och östra delarna av kommunen tillhör de mindre bördiga delarna av kommunen.

Jordbruksklassificeringen under 1970-talet delade in den svenska jordbruksmarken in i en tiogradig skala. I Hörby kommun klassas den bästa jordbruksmarken till 7 och den sämsta till 3.

Andra viktiga biotoper som pilevallar, alléer, mägergravar, igenväxande torvhål eller andra våtmarker, skogsdungar kring gårdarna, åkerrenar, obrukade zoner längs vattendrag eller markvägar är alla en del av det viktiga vardagslandskapet och de har en stor betydelse för flora och fauna.

Den urbana miljön

Knappast någon annan miljö är så grundligt påverkad och förändrad av människan som tätortsmiljön.

En stor del av tätortens biologiska mångfald är koncentrerad till parker, trädgårdar och kyrkogårdar. Tätorternas grönområden sköts i regel utan ekonomisk avkastning så där är möjligheterna att prioritera estetiska och biologiska värden större än i det omgivande naturlandskapet. Å andra sidan är inte de estetiska och biologiska intressena alltid förenliga med varandra. En noggrant skött och städad park är ofta mindre artrik än en som ur estetisk synvinkel anses vanvårdad. Störst artrikedom har äldre parker och kyrkogårdar med ett stort antal äldre träd som hyser mossor, svampar och insekter. Hörby kommun har lummiga gröna stråk längs med Hörbyån och dess biflöden. I östra delen av Hörby kommun finns Karnas backe som passar för rekreation.

Karta: Klassificering av jordbruksmark

	Klass 7
	Klass 6
	Klass 5
	Klass 4
	Klass 3

VATTEN OCH VATTENOMRÅDEN

Vattnet har en livsviktig roll för landskap, samhälle och den biologiska mångfalden. Vatten är den dominerande kemiska komponenten hos alla organismer, och sjöar, våtmarker och småvatten utjämnar vattenföringen och minskar risker för översvämningar och torka. De reducerar närsalter och är värdefulla miljöer för både djur och växter. Ca tre procent av Hörby kommuns yta består av vatten.

Det regnar ungefär 700–800 mm per år i kommunen. Av denna nederbörd bidrar 200–300 mm till grundvattenbildningen och resten rinner via diken, bäckar, småvatten och sjöar till havet. Ytvattnet inom Hörby kommun rinner av bland annat till Kävlingeåns avrinningsområde som mynnar i Öresund, Helgeåns avrinningsområde som mynnar i Hanöbukten och Rönneåns avrinningsområde som mynnar ut i Kattegatt.

Grundvatten

I Hörby kommun finns stora grundvattentillgångar både i berggrunden och i jordlagren, förutom i kommunens södra del. Hörbys största grundvattentillgångar finns i den så kallade Höörsandstenen, där kommunen även hämtar större delen av sitt grundvatten. Vattenkvaliteten är i allmänhet god, men man har konstaterats låga halter av bekämpningsmedel i ett mindre antal enskilda brunnar i de södra delarna av kommunen.

Sjöar

Den östra delen av Ringsjöarna inklusive Sätoftasjön är den största och viktigaste sjön i Hörby. Andra sjöar som finns i kommunen är Sjöbergasjön, Sjököpssjön och Kvesarumssjön.

Ringsjön

Delar av Östra Ringsjön och Sätoftasjön ligger i Hörby kommun. Ringsjön är Skånes näst största sjö med sina 3 660 hektar och en vattenvolym på ca 184 miljoner m³. Tillrinningsområdet är 347 km² och det största djupet är 18 meter. Sjön är en slättsjö med högt näringsinnehåll och grumligt vatten. Stränderna är främst grusiga och vass växer i huvudsak vid Sätoftasjöns stränder. I väster och söder består omgivningarna av öppen mark, medan det i norr finns skog.

Häggenäsudden är bevuxen med bl.a. alskog och hela udden står periodvis under vatten. När vattennivån i Ringsjön sänktes blev yttersta spetsen av Häggenäsudden en del av Höörs kommun.

Sjön är en av Sveriges mest produktiva och har stor betydelse för både yrkes- och fritidsfisket. Här finns t.ex. gädda och gös. Fågellivet runt sjön är rikt med bl.a. sångsvan, skäggdopping och änder. Ringsjön har stor betydelse för friluftslivet med anlagda strövområden, bad- och campingplatser.

Ringsjön är också viktig som reservvattentäkt för Sydvatten.

Både de östra och västra delarna av Ringsjön ingår i Naturvårdsverkets förteckning över fiskevatten som ska skyddas enligt förordningen om miljökvalitetsnormer (2001:554) för fisk- och musselvatten. Ringsjön

Ringsjöns strand, Ringsjöstrands Camping.

klassificeras som ”annat fiskevatten” och de angivna miljökvalitetsnormerna och riktvärdena är satta för att upprätthålla livskraftiga bestånd enligt fiskedirektivet (78/659/EEG).

Enligt miljöbalken 3 kap. 7 § ska Ringsjön även klassas som riksintresse för yrkesfisket i inlandsvatten i egenskap av fångstområde.

Ringsjön har länge fått ta emot stora mängder näringsämnen från jordbruk och avlopp, vilket medfört alltför höga halter av fosfor. Cirka 20 procent av fosfor som når Ringsjön kommer från enskilda avlopp. Övergödningen har bland annat bidragit till kraftiga algbloomingar och en förändrad sammansättning av hela faunan och florin i sjön. Därav har ett restaureringsprojekt, Projekt Ringsjön, startats med syfte att reducera Ringsjöns bestånd av vitfisk för att minska sannolikheten för algblooming. Minskade andelar

växtplankton bidrar till ökat siktdjup så att mer ljus når botten, vilket bidrar till att undervattensväxter åter kan breda ut sig. Detta medför i sin tur minskad risk för syrebrist på bottenarna.

Sjöbergasjön

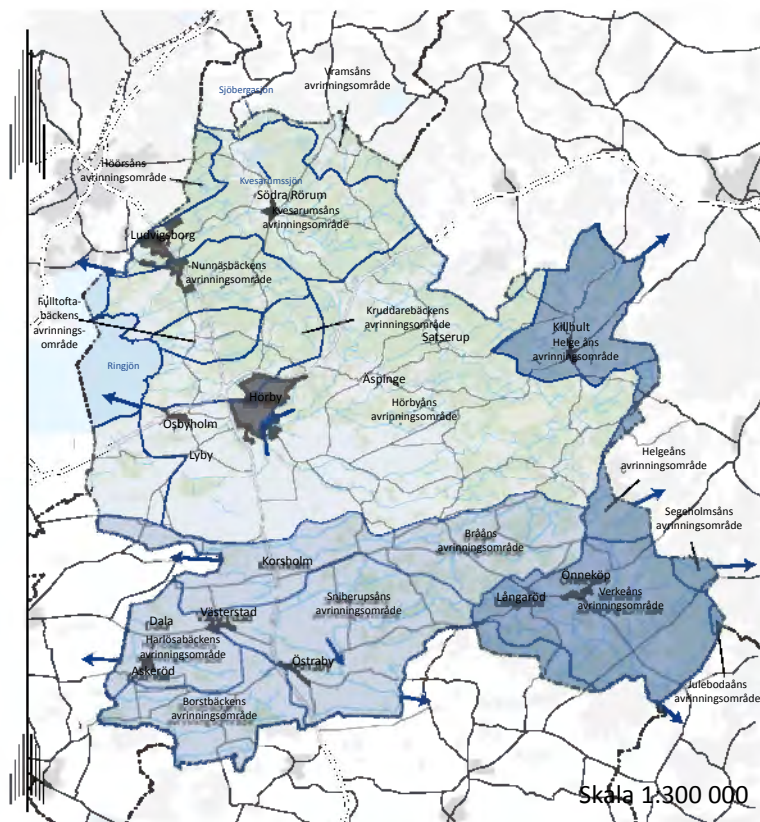
Sjöbergasjön, norr om Södra Rörum är ca 40 hektar stor, den har ett maximalt djup på tre meter och ligger på gränsen mellan Hörby och Hässleholms kommuner. Den ingår i Vramsåns avrinningsområde och är en del av Helgeåns vattensystem. Sjön är nästan helt omgiven av skogsmark och tillrinningsområdet inom Hörby kommun är ca 90 hektar. Fiskbeståndet domineras helt av mörtfisk och sjön är i övrigt relativt fattig på evertebrater, ryggradslösa djur. I Sjöbergasjöns utlopp har det funnits flodpärlmussla.

Kvesarumssjön

Kvesarumssjön ligger söder om Sjöbergasjön i ett småkuperat landskap. Den är en liten näringsrik sjö på ca 51 hektar och dess största djup är 2,1 meter. Sandstranden domineras av högväxt vass och säv. Omgivningen domineras av skogsmark, främst av gran, men en del ädellöv finns också. Ett kärrmarksområde med mycket björk finns i sydväst. Berggrunden består av urberg med grusig urbergsmorän på. I sjön finns bl.a. fågelarter som häger och knipa, och fiskar som gädda och abborre är vanliga. Sjöns östra och västra sida har ett stort värde för rekreation och bad.

Rinnande vatten

Åar, bäckar och diken utgör landskapets livsnerv. Vattendrag som har kvar sitt naturliga lopp har en självrenande förmåga, till skillnad från åkerlandskapets uträtade och kulverterade vattendrag. Ett naturligt lopp betyder också större vattenmagasinerande förmåga och utjämning av vattenflödena.

Karta: Avrinningsområden

- Kattegatts avrinningsområde
- Öresunds avrinningsområde
- Östersjöns avrinningsområde
- Avrinningsutlopp

Hörbyån

Hörbyån, som är Ringsjöns största tillflöde, rinner upp på Linderödsåsens sydvästliga sluttningar. Av tillrinningsområdets totala areal på 145 km² är åkermarken drygt hälften och resten består av tätorten, skog- och våtmarker. Utöver insjööring har man funnit täta bestånd av stationär öring på de undersökta lokalerna, främst uppströms reningsverket.

Kvesarumsån

Kvesarumsån avvattnar Kvesarumssjön och mynnar i Ringsjön vid Sätöfta efter att ha passerat ett tämligen glesbebyggt område och därefter genom Ludvigsborg. Kvesarumsåns goda fallhöjd har tidigare utnyttjats för kvarndrift. Där finns ett gott bestånd av bäcköring och Ringsjööring som går upp och leker i vattendragets nedre delar.

Bråån

Bråån, i kommunens södra del, rinner upp i ett urbergsområde på Linderödsåsens västsluttning och följer därefter en dalgång i västlig riktning. Denna är delvis en ravin, och på andra ställen liknar den mer en bred dal med huvudsakligen betesmarker närmast vattendraget. Avrinningsområdets storlek uppgår till 174 km² varav mer än 70 procent utgörs av åkermark.

Småvatten och våtmarker

Småvatten är vattensamlingar som är mindre än en hektar och som aldrig torkar ut. Det kan t.ex. vara mägergravar, dammar eller vattenhål. I Hörby kommun finns mer än 500 småvatten, de inventerades under 1997 och 1998 och ett 40-tal småvatten klassades som mycket värdefulla ur naturvårdssynpunkt.

Våtmarker är marker där vatten under en stor del av året finns nära markytan eller vegetationstäckta vattenområden, exempelvis fuktängar, mossar och kärr. Cirka 9 procent

av kommunens yta är våtmarker. De har stor betydelse för djurlivet. Hörby kommun har några fina mossar, exempelvis Fjällmossen.

REKREATION OCH FRILUFTSLIV

Naturen och landskapet runt om i kommunen har, förutom ett stort värde för den biologiska mångfalden, också ett betydande värde för rekreation och det rörliga friluftslivet i regionen. Som ett samlande begrepp för nätverket av små eller stora gröna områden och stråk används ofta benämningen grönstruktur.

De gröna områdena kan se mycket olika ut, allt från skogs- och ängsmarker och hagmarker, stränder och sjöar till den välansade parken eller trädgården. Ofta sammanfaller populära rekreatiomsområden med skogsområden med högt biologiskt bevarandevärde, men det behöver inte vara så.

Karta: Friluftsområden av regional betydelse

- Friluftsområden av regional betydelse
- Iordningställda friluftsområden av regional betydelse

Grönstråk och rekreationsområden

Grönstruktur medför såväl ekonomiska värden avseende tillväxt och samhällsekonomiska vinster, sociala värden i form av ökad livskvalitet och välbefinnande, ekologiska värden genom en varierad och artrik natur med fungerande ekologiska strukturer samt kulturhistoriska värden i form av såväl landskapets och bygdens historia som landskapets läsbarhet och förståelse för vår gemensamma historia. Dessa värden och användningsmöjligheter ökar när delområden blir större och knyts samman till välfungerande helheter.

Allemansrättslig mark

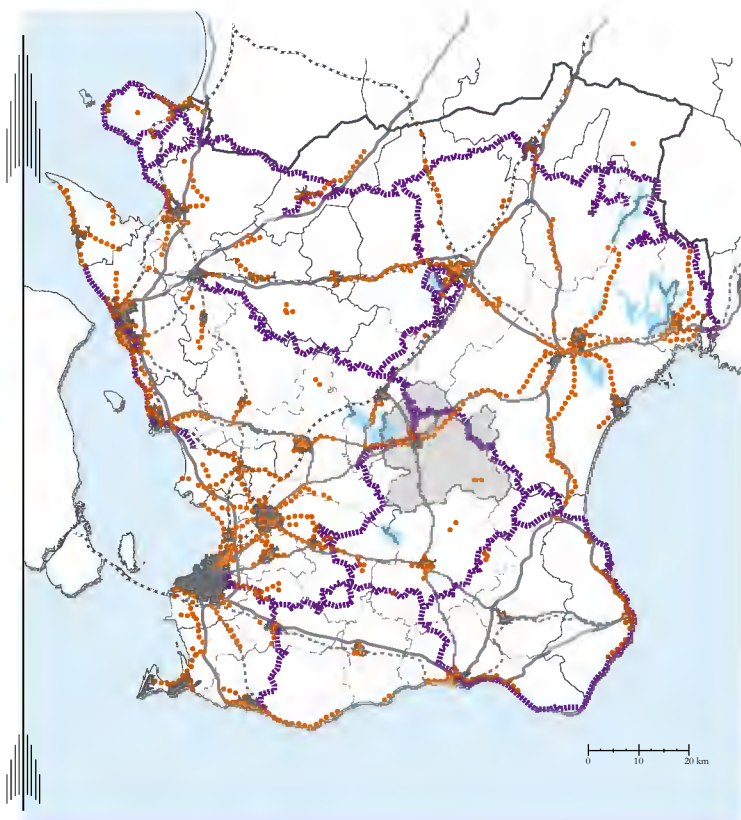
Allemansrätten är en unik förutsättning för friluftslivet i Sverige som gör det möjligt att ströva på annans mark och övernatta tillfälligt om man tar hänsyn till markanvändning och boende. I Hörby kommun finns med skånska mått mätt

stor andel allemansrättsligt tillgänglig mark, totalt mellan 50 och 60 procent av den totala markarealen. Andelen är större i de norra och östra delarna, och mindre i de södra och västra.

Men all allemansrättslig mark är inte tillgänglig eller möjlig att nå på grund av vägar, järnvägar, vattendrag och åkermark, samt markanvändning i form av djurhållning, planteringar och störningar i form av t.ex. buller. Strövområden med angöringsplatser för bil, buss och cykel är därför viktiga för att öka tillgängligheten.

Friluftsområde av regional betydelse

Kommunen har stor tillgång på grönområden och stråk med stora rekreations- och naturvärden. Ett av dem, Fulltofta strövområde har regional betydelse. En del av detta område räknas också som ett av Skånes största iordningställda friluftsområden med en ganska hög standard på anläggningar

Karta: Leder av regional betydelse

- Cykelleder
- ||||| Skåneleden

och service. Här finns bl.a. Fulltofta Naturcentrum som är ett informationscentrum och mötesplats för naturintresserade och för friluftsliv, handikappanpassade leder, miljötekniska lösningar på avlopp och uppvärmning samt pedagogiska projekt för att förmedla kunskap om naturen med mera. Stiftelsen Skånska landskap, bildad av Region Skåne 2004, ansvarar för verksamheten vid Fulltofta Naturcentrum.

Annan grönstruktur av stor betydelse

Region Skåne har i planeringsunderlaget från 2011 ”Grönstruktur i Skåne – Strategier för en utvecklad grön struktur” tagit fram en sammanfattande kartbild över Skånes befintliga grönstruktur i en regional skala samt var det finns behov av att utveckla gröna strukturer och stråk för att bättre binda samman Skånes flerkärniga grönstruktur och förbättra dess funktion. Hörby kommun är en viktig pusselbit i detta sammanhang med sina stora sammanhängande grönområden och ekologiska kärnområden.

Karta: Grönområden och stråk med stora rekreations- och naturvärden

- Grönområde och stråk med stora rekreations- och naturvärden
- Ekologiskt viktigt stråk med utvecklingspotential
- Strategiskt läge för nytt gröonstråk

Vandrings-, cykel- och ridleder

Skåneleden är ett nätverk av vandringleder som tillkom i början på 1970-talet på initiativ av Länsstyrelsen i Kristianstad. I dag har leden fyra huvudstråk varav två passerar genom kommunen. Den ena är ”Nord till sydleden” som sträcker sig från Hårsjö strax väster om Vittsjö i norr till Trelleborg i söder, den andra är ”Ås till åsleden” med start vid Söderåsens fot i Åstorp och mål vid Agusa på Österlen.

De gamla banvallarna från tiden då Hörby trafikerades av järnväg finns kvar på många platser. Dessa utnyttjas i dag som cykelleder, som delvis ingår i ett regionalt cykelvägnät. Bitvis används dessa även som ridleder.

KULTURMILJÖ

Området runt Ringsjöarna har genom sitt läge i Skånes inland, mellan de sydvästska slättbygderna och Kristianstadsslätten i den nordvästra delen av kommunen, utgjort en central bygd i Skånes inland under såväl förhistorisk som historisk tid.

Äldre bevarat boningshus i Harpbult.

LANDSKAPETS FÖRÄNDRING

Stenålder

De äldsta tydliga spåren efter mänsklig aktivitet i Hörby kommun är från äldre stenåldern. Ringsjöbygden förefaller ha hyst en betydande befolkning under den här perioden och bl.a. har lämningar efter boplatser påträffats vid Lyby mosse.

Jordbruket introducerades inledningsvis i kustregionerna och vid de större sjöarna för att sedan spridas inåt landet. I Hörby kommun finns boplatslämningar och offerfynd från den yngre stenåldern. Senare under perioden blir boplatserna mer permanenta och typiska fynd från denna tid finns i hela kommunen. Bredvid spåren av boskapsskötare och jordbrukare finns också lämningar efter samlare och jägare.

Bronsålder

Bronsålderns lämningar i Hörby kommun är mycket få vilket delvis kan bero på odlingen i historisk tid. Förutom en mindre koncentration av gravhögar i Fulltofta socken förekommer endast enstaka utspridda gravhögar. Däremot finns ett flertal registrerade gravrösen. Till den yngre bronsåldern kan också åtskilliga stensättningar räknas, i likhet med delar av skogsbygdens röjningsröseområden. Skålgropar berikar bilden av bosättningar under bronsålderns senare del. Möjligen skulle bilden av Ringsjöbygdens bronsålder förändras av arkeologiska undersökningar.

Järnålder

Järnåldern syns fortfarande i dagens landskap. I Hörby kommun finns omfattande lämningar av fossil åkermark och ett flertal gravfält från perioden, men även ortnamn som enligt ortnamnsforskningen kan dateras till järnålderns yngre perioder. Under järnåldern låg den östra Ringsjöbygden strategiskt placerad mellan två centralområden som hade stor betydelse, Skånes slättbygder i sydväst och Kristianstadslätten i nordost. Området där Hörby kommun ligger har därmed sannolikt genomströmmats av betydelsefulla transportleder i det skånska inlandet under yngre järnålder och tidig medeltid.

Det fornlämningsrika området i Fulltofta, Södra Rörums och Hörby socknar strax öster om Ringsjön utgjorde sannolikt den södra delen av ett mindre centralområde i Skånes inland under järnåldern. Områdets betydelse framträder genom ett stort antal gravar och fynd som förknippas med järnålderns centralplatser, något som fortsatte in i vikingatid och tidig medeltid.

Enstaka gravar och mindre koncentrationer av röjningsrösen förekommer också i kommunens östra delar. Antalet fornlämningar är mycket lågt och Linderödsåsens skogsbygder kan mycket väl ha varit ett omfattande gränsområde under förhistorisk tid.

Medeltid

Under medeltid utgjordes bebyggelsen både av byar och spridda ensamgårdar. Under 1600-talet och 1700-talet var knappt hälften av kommunens gårdar frälseägda, medan gårdar brukade av självägande bönder, så kallade skattebönder, utgjorde drygt en fjärdedel. Detta var en förhållandevis stor andel jämfört med övriga Skåne. Resterande andel gårdar brukades av kronobönder och kyrkobönder.

En central faktor i det medeltida landskapet var huvudgårdarna, vilka utgjorde frälsets stödjepunkter i det medeltida godssystemet. Den slättbygd, mellanbygd och skogsbygd som framträder på 1600- och 1700-talets kartor har till viss del fått sin särprägel redan under medeltiden.

Landskapet före skiftesreformerna

Innan enskifte och laga skifte genomfördes rådde en liknande bebyggelsesituation som under medeltiden. En del av ensamgårdarna hade växt till mindre byar och byns bebyggelse hade utökats med enstaka gathus. I utkanten av byns inägor och på utmarkerna uppfördes mindre torp med en växande fattig befolkning. Bebyggelseenheter i Hörby kommun har generellt varit förhållandevis små och mer än hälften av kommunens gårdar var ensamgårdar. Även byarna kunde vara mycket små och en fjärdedel av byarna hade bara 3–5 gårdar.

Skogsbruket med produkter som virke, slöjd och träkol var den viktigaste inkomstkällan i skogsbygden, men djurhållningen och produktionen av animaliska produkter var också mycket viktig. I mellanbygden kan man i dagens landskap och kartor fortfarande urskilja flera tydliga exempel där de utspridda åkerytornas utformning bevarats exempelvis i Fulltofta och Svensköps socken.

För mellanbygden var djurhållningen och animalieproduktionen den ekonomiska basen. Ängsbruket och fodertäkten i skottskogen var de viktigaste resurserna för mellanbygdens animalieproduktion. De så kallade vångaskogarna var ett så tydligt karaktärsdrag för mellanbygden under 1600- och 1700-talet att den även kallats för ”vångaskogarnas område”.

Enskiftets och laga skiftets landskap

Enligt förordningen om enskifte som utfärdades 1803 skulle den enskilda gårdens ägor samlas i en enskild lott. Detta visade sig emellertid vara svårt att genomföra i framför allt risbygden och skogsbygden. Den efterföljande förordningen om Laga skifte som utfärdades 1827 medgav därför en högre grad av flexibilitet eftersom den enskilda gården då kunde erhålla flera lotter. Huvuddelen av förrätningarna enligt laga skifte hade genomförts under 1830- eller första hälften av 1840-talet och merparten av kommunens byar hade genomgått laga skifte 1860.

Anpassningen av laga skiftet efter de lokala förutsättningarna har gett landskapet i skogsbygden och slättbygden särpräglade karaktärer. Den agrara revolutionens landskap i Hörby kommun bär därför på ett tydligt historiskt arv från det äldre odlingslandskapet samtidigt som landskapets rumsliga struktur till stora delar förändrats.

Till skillnad från slättbygdens enskifteslandskap finns det i risbygden fortfarande en mycket tydlig återkoppling till det äldre odlingslandskapets markanvändning, bebyggelsestruktur och ägande även efter skiftesreformerna. Arvet från det äldre landskapet är ännu mer påtagligt i de mer skogsdominerade bygderna där strukturen i bebyggelsen, vägnätet och i vissa fall även markanvändningen bevarats i större utsträckning.

Enskiftet har i några fall lämnat tydliga avtryck, exempelvis i Östraby där byns inägor skiftats i ett så kallat ”stjärnskifte”, dvs. huvuddelen av bebyggelsen har legat kvar på sin ursprungliga plats och de enskilda gårdarna har tilldelats ägolotter i ett tårtbitsliknande mönster. I merparten av de byar som skiftats enligt laga skifte har respektive gård i byn tilldelats en eller flera långsmala stycken som tillsammans bildade ett fiskbensliknande mönster. Exempel på sådana ägofigurer återfinns ännu idag i exempelvis Äspinge, Oderup och Östra Vedåkra.

Stora skifte i schackmönster, Karlsfält.

När det har blivit för trångt har en del av byns gårdar flyttats från sin ursprungliga plats. Att bebyggelsen flyttas är inte ovanligt, men det som särskiljer risbygden är att gårdarna har placerats längs en väg som ofta ansluter till bygatan. Detta har gett upphov till långa radbyar.

En tredje form uppträder i den gods- och säteridominerade västra delen av kommunen. Mönstret är tydligt i anslutning till plattgårdarna Karlsfält och Romdala i Hörby socken där ägora har ett schackbrädesliknande mönster. Liknande ägofigurer förekommer även vid Västerstad och Lyby. Oavsett vilken princip som låg till grund för ägofigurens omgestaltning fick det långtgående konsekvenser för landskapets utformning. Ägostrukturen är fortfarande förhållandevis intakt och manifesteras fysiskt i landskapet av bevarade hägnader.

1800-talet präglades av en kraftig befolkningsökning och folkmängden inom det område som avgränsas av Hörby kommun hade fördubblats vid århundradets slut. Samtidigt med befolkningsökningen ökade även behovet av avlönad arbetskraft inom det industrialiserade jordbruket. Därför avstyckades mindre tomter för gathus och torplägenheter framför allt i anslutning till de större jordbruken i den västra delen av kommunen. Under 1800-talet kom också en ny lantarbetartyp, statarna.

Skiften i fiskbensmönster, Oderup.

Den ekonomiska utvecklingen stimulerade vardagsekonomin. Befolkningen hade mer pengar att röra sig med och var till följd av den allt mer differentierade jordbruksproduktionen tvungen att köpa varor till hushållet som man tidigare producerade själv. Inom det som nu är Hörby kommun har det från sent 1800-tal och från förra sekelskiftet funnits lanthandlar och handelsbodar i många byar som främst skiljer sig ifrån gathusen genom de stora skyltfönstren och ingångarna i hörnen. Ibland har man även provat på en arkitektur som sticker av från den gängse landsbygdsarkitekturen. Ett exempel är lanthandeln i Önneköp med sin panelarkitektur.

Investeringarna bekostades till viss del genom försäljningen av avstyckningar till obesuttna. Ett led i den här utvecklingen är egnahemsförordningen från 1904 enligt vilken man ville ge fattiga fördelaktiga lån för att köpa en mindre jordbruksfastighet. Egnahemsrörelsen var också en möjlighet för större jordägare att sälja mark. I Hörby kommun inrättades jordbruksegnahem i anslutning till Osbyholm, Råby gård och Karlsfält i Hörby socken och vid Trullstorp i Södra Rörums socken.

Förändringarna under 1800-talet och 1900-talet medförde att åkerarealen blev allt mer dominerande i risbygden och spannmålsproduktionen ökade märkbart efter enskiftet. Risbygden får därmed med tiden en mer slättliknande

Stjärnskifte med bevarad bystruktur, Södra Rörum.

karaktär, särskilt i kommunens västra delar. Detta påverkade även kulturlandskapet då tidigare ängs- och fäladsmarker med lång kontinuitet har planterats med skog och växt igen, det pågår fortfarande.

Industrialismen med järnvägen

Det som framför allt kännetecknar industrialiseringen i Hörby är att den är starkt kopplad till jordbrukets utveckling. I en inventering av industriminnen i kommunen visade det sig att av de 64 industrier som tillkommit före 1939 var 58 knutna till livsmedelsindustrin. De äldsta kategorierna i detta sammanhang är vattenkvarnar och väderkvarnar som ligger spridda över hela kommunen. Andra typer av industriella verksamheter som uppkom under slutet av 1800-talet är brännerier, mejerier, bryggerier och stärkelsefabriker. De anlades ofta i orter där järnvägen dragits fram. I anslutning till järnvägen växte mindre järnvägssamhällen fram som Ludvigsborg och Askeröd. I det senare finns förutom järnvägsstationen även den för järnvägssamhällena karakteristiska bostadsbebyggelsen bevarad. De enstaka industrier som inte tillhörde livsmedelsindustrin uppstod som regel i de nya järnvägsorterna.

Historiska järnvägslinjer och järnvägsstationer i kommunen.

Vägmiljöer

Bakgrunden till Hörbyområdets utveckling kan delvis sökas i dess geografiska läge. Denna strategiska placering i anslutning till Ringsjöarna mitt i Skånes inland har gett området en betydelsefull roll för kommunikationen under såväl förhistorisk som historisk tid. Möjligen finns något av forntidens och medeltidens vägnät bevarat i de hålvägar som finns registrerade i fornlämningsregistret.

Under förra hälften av 1800-talet uppfördes ett antal stenbroar och inom Hörby kommun finns flera välbevarade broar med stort kulturhistoriskt värde då de utgör tydliga lämningar efter vårt äldre vägnät.

Gästgiverierna låg utspridda med ungefär två mils mellanrum enligt 1664 års svenska lag. De bidrog till den ekonomiska tillväxten i byarna under 1800-talet och drog också till sig andra näringsverksamheter. Utvecklingen syns tydligt i Östraby där det vuxit upp en betydande näringslivsverksamhet under 1800-talet i anslutning till gästgiveriet. Det fanns även gästgiveri i Hörby.

Under 1800-talet påverkades vägnätet även av skiftesreformerna. Från att i större utsträckning ha följt topografin och i huvudsak förbundit byarna med varandra blev vägarna nu anpassade efter den nya fastighetsstrukturen. Inom det område som idag utgör Hörby kommun är förändringen tydligast i områden som fått ett fyrkantigt ägomönster, exempelvis i anslutning till plattgårdarna Karlsfält och Romna i Hörby socken. Vägnätet har här antagit en form som påminner om slättbygdens räta linjer och vinklar. Ett annat typiskt inslag i den västra delen av kommunen är trädalléerna.

Hörby tätort

Längs med Hörbyåns norra strand och öster om den medeltida kyrkan, utmed Råbygatan och Sankt Olofsgatan, låg före skiftet den gamla bondbyn som i huvudsak bestod av fyrlängade gårdar uppförda i korsvirke och skiftesverk. Även efter skiftet låg vissa gårdar kvar på den gamla bytomten. Kvar från den gamla bondbyn finns förutom någon enstaka gårdslänga, en gårdsbebyggelse norr om Råbygatan, den så kallade Carl Lindqvists spannmålshandel, samt ett antal gathus

längs samma gata, vars sträckning är oförändrad. Kvar från tiden före skiftena finns också den medeltida kyrkan och prästgården, om än kraftigt ombyggda. Kyrkan med prästgård är viktiga markörer för Hörbys roll som sockencentrum under nästan 1 000 år. Andra viktiga markörer är tingshuset som från 1600-talet och framåt utmärkte Hörby som centrum för Frosta Härad.

Hörbyån har sedan flera hundra år tillbaka fungerat som kraftkälla till energikrävande verksamheter som t.ex. kvarnar. Området längs Hörbyån blev därför ett tidigt industriellt centrum och kvar nere vid Hörbyån finns fortfarande bebyggelse och andra lämningar som minner om de tidigare verksamheterna. Ett exempel är Kvarntorps kvarn.

Hörbys strategiska läge, gästgiveriet och rollen som häradscentrum bidrog förmodligen till att S:t Olovsmarknaden i Hallaröd flyttades till Hörby vid mitten av 1700-talet. Marknader var viktiga för landsbygden och flytten blev startskottet för Hörby som mer än ett lokalt centrum. Att marknaden var viktig för Hörby visar inte minst de många torgen som finns i centralorten.

I takt med att befolkningen ökade under 1800-talet kom också nya behov. Kyrkogården som låg strax intill kyrkan slutade att användas på 1860-talet då en ny anlades söder om tätorten och år 1874 beslutades att ett länslasarett skulle upprättas i Hörby, vilket stod klart 1879.

Nästa milstolpe i Hörbys utveckling är anläggandet av järnvägar till orten, Hörby–Höör 1882, Hörby–Tollarp 1886 och Hörby–Eslöv 1896. Med järnvägen gör industrialismen sitt intåg med verksamheter som Hörby mejeri, Gamla Bränneriet, Hörby Bruk och Skånska Andelsslakteriet. Med järnvägen förstärktes också Hörbys roll som tjänste- och servicesamhälle. Fler monumentala och arkitektoniskt genomtänkta byggnader som Jordbrukskassan, Frosta Härads Sparbank och Samrealskolan uppfördes i slutet av 1800-talet.

Under första halvan av 1900-talet fortsatte Hörby att växa och centrum fick en allt mer stadsmässig karaktär genom nya tvåvåningshus. Men från 1950-talet stagnerar orten, något som manifesteras av att den sista järnvägslinjen läggs ned 1967. Under slutet av 1970-talet märktes återigen en uppgång då Hörbys läge gjorde det populärt för pendlare, något som lämnat avtryck i de stora villamattorna med typhus som växte fram i ortens utkanter. Gatunätet känns framför allt igen genom att de är planerade så att genomfartstrafik undviks. 1970-talets kataloghus går ofta i en mörk färgskala, medan den yngre bebyggelsen är betydligt kulörtare och samtidigt mer brokig. Utöver villabebyggelse är det framför allt ytkrävande fritidsanläggningar som satt sin prägel på Hörby under efterkrigstiden.

Valvbron i Osbyholm är registrerad fornlämning i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.

KULTURHISTORISKA SPÅR I DAGENS BEBYGGELSE

Tillgången på skog är det som historiskt sett bestämt byggnadstyp och konstruktion på husen. Det är därför synbara skillnader gällande byggnadstyper, gårdstyper och bybildningar inom kommunen. Mellanbygdens byggnadssätt dominerar men inslag av byggnadstraditioner från den mer nordliga skogsbygden och södra Skånes slättbygd finns också representerat inom kommunens gränser.

Någon exakt indelning eller gränsdragning mellan de olika bebyggelsetraditionerna går inte att göra utan övergången sker gradvis.

Korsvirkeskonstruktioner var mycket vanliga, Bönbult.

Mellanbygden

I mellanbygden, dit även Ringsjöbygden kan räknas, förekom traditionellt byggnadstekniker som knuttimring, skiftesverk såväl som korsvirkeskonstruktioner. Den rika tillgången på sten gjorde också att hus uppförda helt eller delvis med gråstensväggar var mycket vanliga. I mellanbygden bestod gårdsbildningen ofta av en väl samlad bebyggelse i u-form. Även i mellanbygden, precis som i skogsbygden, fanns många mindre torp och enstaka stugor med små uthus.

Efter skiftesreformerna splittrades många tidigare sammanhållna byar och gårdarna flyttades ut. Ofta placerades de ut på rad längs landsvägarna och fick avlånga smala skiften. Landskapet fick ett fiskbensliknande mönster.

I dag är den u-formade gårdsbildningen vanligast inom kommunen även då äldre ekonomibyggnader under åren ersatts av större och modernare. De gamla gråstenslängorna som på många gårdar finns bevarade är karakteristiska för trakten. Bland bostadshusen förekommer en stor variation med drag från både skogsbygdens mindre trähus och slättbygdens något större hus som ofta var uppförda i stenmaterial med putsade fasader. Enplanshus med inredd vind och taklutningar på omkring 45 grader är vanligast.

Torp var vanliga i mellanbygden, Benarp.

Inslag från nordligare skogsbygd

Bebyggelsen i skogsbygden skilde sig markant från den på de sydvästra slätterna och har starka drag av småländsk byggnadstradition där boningshusen låg något skilda från uthusen och bebyggelsen var mer terränganpassad än symmetrisk. Den förhållandevis goda tillgången på virke utnyttjades i konstruktionerna och husen i skogsbygden byggdes till största del i skiftesverk, även om kombinationer med knuttimring förekom. Det var då främst boningshusen som timrades.

Små byar och ensamgårdar var vanliga i skogsbygden, mycket på grund av att den odlingsbara marken varit begränsad. 1800-talets skiftesreformer påverkade inte skogsregionens bebyggelse nämnvärt och det var vanligt att de mindre byarna i skogsbygden fick ligga kvar relativt sammanhållna och att marken delades i ett stjärnmönster runt dem. I skogsbygden var också torp utan någon större tillhörande mark och soldattorp vanliga.

I dag är dessa drag fortfarande tydliga på många platser inom skogsbygden då gårdarna ligger glest, byarna är små och många torp bevarade. Skalan på bebyggelsen är ofta mindre i skogsbygden än på slätten och stora dominerande mangårdsbyggnader är sällsynta. Ett typiskt bostadshus i dag är uppfört i ett plan med inredd vind, har minst 45 graders takvinkel och träfasader.

Inslag från södra Skånes slättbygd

Slättlandskapet i syd dominerades av korsvirkeshus, där facken i virkestommen fylldes med bland annat lera. Regionalt sett förekom även skillnader inom de olika konstruktionerna på grund av virkestillgången.

På slättbygden dominerade förr den sydsvenska gårdstypen som bestod av en fyrlängad kringbyggd gård som omgärdade en gemensam få- och mangård. Problem med blåst och vind i det öppna landskapet var ett stort bekymmer och de kringbyggda gårdarna gav skydd. Boningshuset låg oftast i öst-västlig riktning.

Under skiftesreformerna delades marken upp antingen i ett fiskbensmönster eller i en schackruteliknande indelning, vilken fick till följd att vägnätet på många sträckor rätades upp och anpassades efter den nya indelningen. Bebyggelsen är därför gles men jämnt fördelad över landskapet och gårdarna är generellt arealmässigt större på slättbygden än i skogs- och mellanbygden. Tillgången på bra åkermark har också medfört ett ekonomiskt välstånd och de enskilda byggnaderna är ofta större, pampigare och uppförda i mer exklusiva material som tegel eller betong. Enstaka hus och torp utan tillhörande jordbruksmark förekom inte i någon större utsträckning på slättbygden, däremot fanns arbetarbostäder i anslutning till de större gårdarna.

Gårdarna var ofta större i slättbygden, Karlsfält's gård.